

Про ідеологічні стереотипи, історичні новації, фактичні дрібнички та неупередженість («зав'язка» ХХст. в сучасній російській історіографії)

Д. М. Чорний

*Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник.
Випуск 4. Спеціальне видання: *Rossia et Britannia:*
Імперії та нації на окраїнах Європи.
– Харків: Новий Вид, 2001. – С. 259-270.*

При використанні матеріалів статті обов'язковим є посилання на її автора з повним бібліографічним описом видання, у якому опубліковано статтю. Дана електронна копія статті може бути скопійована, роздрукована і передана будь-якій особі без обмежень права користування за обов'язкової наявності першої (даної) сторінки з повним бібліографічним описом статті. При повторному розміщенні статті у мережі Інтернет обов'язковим є посилання на сайт Східного інституту українознавства імені Ковальських.

Адреса редакції:

Східний інститут українознавства імені Ковальських («Схід/Захід»), ауд. 4–87,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
пл. Свободи, 6,
Харків, 61077,
Україна.

E-mail: siu.kharkiv@gmail.com

Тел.: +38 057 705 26 30;
+38 096 1555 136

Веб-сайт: <http://keui.univer.kharkov.ua>

© Східний інститут українознавства імені Ковальських

© Автор статті

© Оригінал-макет та художнє оформлення – зазначене у бібліографічному описі видавництво

© Ідея та створення електронного архіву часопису – А. М. Домановський

ПРО ІДЕОЛОГІЧНІ СТЕРЕОТИПИ, ІСТОРИЧНІ НОВАЦІЇ, ФАКТИЧНІ ДРІБНИЧКИ ТА НЕУПЕРЕДЖЕНІСТЬ («ЗАВ'ЯЗКА» ХХ СТ. В СУЧАСНІЙ РОСІЙСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ)

Здавалось, публіцистика на історичну тематику як самостійне потужне явище відійшла у небуття. В період гласності вона домінувала, формуючи історичну свідомість радянського народу. В 1990-ті роки професійні історики повернули собі пальму першості, опанувавши прийоми та методи популяризаторства (в кращому розумінні цього слова) своїх здобутків. І публіцистика змінилась. Місце відносно невеликих журнальних або газетних статей заступають грубезні книги, що претендують на глобальні узагальнення історичного процесу. Поки історики по архівах старанно виколупують нові факти, необтяжені такими подробицями автори пропонують власний погляд на все.

У Росії монографічна історична публіцистика представлена доволі широко. Фактично кожний політичний напрямок спромігся подати на суд громадськості свою концепцію далекого і не такого далекого минулого. В 1999 р. залпом вистрелив В.В.Кожинов — представник так званої патріотичної течії, що групується навколо журналу «Наш современник». У московському видавництві «Алгоритм» вийшли друком одразу три книги «История Руси и русского слова», «Россия. Век XX-й 1901-1939» та «Россия. Век XX. 1939-1964» у серії «История России. Современный взгляд» з інтригуючим підзаголовком «Опыт беспристрастного исследования». У 2000 р. він додав ще два томи з узагальненням історичного досвіду ХІХ-ХХ століть.

Чим цікаві ці книги українському читачеві?

По-перше, авторськими претензіями на нову концепцію, комплексність та ґрунтовність висвітлення подій історії Російської імперії та СРСР, особливо у ХХ ст., в складі яких перебувала й Україна. По-друге, в них вперше у концентрованому вигляді зібрано всі аргументи та контраргументи, «претензії» прихильників російської патріотичної історіографії до істориків-лібералів, зневажливо об'єднаних В.Кожиновим під терміном «туземці». По-третє, саме з подібних видань чи не якнайкраще можна зрозуміти, як у контексті глобальних змін, що

відбулись у Східній Європі протягом останніх десяти років, сприймається Україна в Росії.

Об'єктом нашої уваги буде, безумовно центральна, друга книга «пенталогії» з огляду на висловлені автором зауваги методологічного характеру та обіцянки розібратись саме з «зав'язкою ХХ ст.», добою, коли сформувалась переважна більшість політичних явищ, що струшували країну протягом останніх 100 років. З метою полегшити сприйняття матеріалу, ми будемо робити посилання на зазначену книгу В.Кожінова безпосередньо в тексті.

В.Кожінов називає історію ХХ ст. «загадковою» тому що «її найважливіші явища та події постають в «масовій» свідомості у перекрученому або хоча б суто невиразному вигляді» (с.5). Таким чином, він прозоро натякає на те, що історики не спромоглися осягнути справжню історію століття, хоча готовий частково вибачити їм, адже «ХХ ст. навіть ще не стало в повному розумінні слова *історією*» (с.6). Але далі він знов дає зрозуміти: не спромоглися, не спромоглися... І береться виконати за них цю роботу. Та ще й пафосу додає. Та ще й нову методологію відкриває.

Пафос то добре. А ось з методологією виходять негаразди. Задля неї В.Кожінов пропонує такі новації: використовувати «конкретні факти» як «форму думки» (!?) тому що, «конкретний історичний факт несе в собі багатосторонній та багатообразний — в кінцевому випадку *невичерпний* — смисл» (с.7). Залишається невідомим, чи історичний факт для нього це лише думка, якою, за відомою українською приказкою, багатіє певна людина, чи все ж таки це певна об'єктивна річ, з якою і поводитись треба... обережно.

Стосовно «невичерпності смислу». Згадалися роки навчання на історичному факультеті провінційного (для вихованця МГУ В.Кожінова провінційного) Харківського університету, що припали на добу «застою». Мої викладачі підкреслювали багатосторонність кожного історичного факту; вчили, що осягнути її — найвища мета професійного історика; що все залежить від здібностей, сумлінності, фахової підготовленості і, на жаль, часів, в які працює історик. Всі ці обставини у сукупності накладають відбиток не тільки на добір фактів, а і на їх тлумачення, осмислення. Отже, В.Кожінов не пропонує нічого нового.

Але далі починається взагалі суцільне старе. Радянського історика навчали: кожну працю треба обов'язково починати з методологіч-

ного реверансу марксистсько-ленінській, ленінській або хоча б брежнєвській «думці», яка «изначально» все вірно пояснила. Користуючись нею наче скальпелем (чи то ліхтарем — як кому зручніш) можна вирізати (освітити) прихований зміст історії (фактів). В.Кожинов діє так само, стверджуючи, що цією методологією (читай — єдино правильним вченням) — «факт як форма думки» (?) — він зобов'язаний «близько знайомим» «видатному мислителю Є. В. Ілленкову» та «всесвітньо відомому нині» М.М.Бахтіну (с.7, 16). Про невинуватість згадок саме цих людей свідчить анотація до книги, в якій стверджується: «з 1960 року він [В.Кожинов — Д.Ч.] спілкувався з найбільшим мислителем нашого століття — М.М.Бахтіним». Ось вам і «ілленковізм-бахтінізм». Хіба що звучить менш благозвучно, ніж «ізм» радянської доби. (Причому ми свідомі того, що М.М.Бахтін так само має відповідати за В.Кожинова, як і Маркс — за своїх послідовників сталінської школи). «Новизна» «підходів» В.Кожинова стає ще більш зрозумілою, коли він пропонує «цілком свідомо, і я кажу про це з повною відвертістю» (!) подивитись на історію країни через призму ... чорносотенства (с.13). Коло замикається: попередня «призма» — більшовизму — тільки замінюється на нову, вірніш іншу стару. До чого тут взагалі вести мову про методологію історії, залишається незрозумілим.

З'ясуємо, як користується своєю методологією В.Кожинов.

Головну увагу він приділив трьом проблемам: ролі чорносотенців в історії Російської імперії початку ХХ ст., революції і громадянській війні 1917-1920 рр., та «загадці 1937 р.». Навколо них розгортається розповідь про інші больові точки історії — революційний терор, столипінські реформи, єврейські погроми, місце і роль інтелігенції в революції, масонство, взаємини Росії і Заходу. Автор спирається на праці істориків і, рідше, публікації документів, мемуари, твори художньої літератури, подає ретельні посилання. В.Кожинов запрошує читача до розмірковувань, дискутує з істориками і публіцистами, засуджує і хвалить, висловлює свою думку. Виходить, в кінцевому підсумку, така собі інтелектуальна подорож по історії і по сторінках відомих і маловідомих книг. Знаходячись в руслі сучасних вимог, В.Кожинов багато уваги приділяє модній нині психології поведінки народів і лідерів.

Гадаємо, правий в цілому В.Кожинов, коли пише про стрімкий розвиток економіки Російської імперії наприкінці ХІХ — на початку

XX ст., про жахливі масштаби «червоносотенного» терору, який захопив країну після 1905 р., про деякі особливості поведінки більшовицьких вождів і народних мас. Але мене як читача постійно переслідує думка, що В.Кожинів в кожному сюжеті приховав десь маленьку подробицю, славнозвісну дрібничку, згадка про яку може змінити (і змінює) запропонований ним ракурс висвітлення подій.

Пригляньмося докладно до авторської концепції, прийомів і методів її обґрунтування на прикладі кількох тем (сюжетів). Почнемо з історії чорносотенства.

В.Кожинів починає з критики, а фактично обирає хлопчачками для биття сучасних істориків — «туземців» В.Сироткіна та С.А.Степанова. З праць останніх він вибирає для нищівної критики невдалі вислови, окремі слабкі місця та помилки, уникаючи розмови про цілісну концепцію чорносотенства, пропоновану істориками ліберального табору. Для більшої переконливості В.Кожинів закликає собі на допомогу «Єврейську енциклопедію» (ЄЕ), видану в Російській імперії напередодні Першої світової війни.

За В.Кожинівим, чорносотенці — «загальнонародна» політична течія, до якої належали найродовитіші князі Рюриковичи і путилівські робітники, найкращі інтелектуали 1900-х — 1910-х рр. (с.23-69). Але... згадуючи князів — чорносотенців, він «забуває» сказати про дрібничку (маловірогідно, що не знає): серед лібералів і соціалістів Російської імперії «затесалися» свої князі. Провідну роль у партії кадетів відігравали князі Рюриковичи Павло та Петро Долгорукі, князь Д.І.Шаховської; в Харківській організації октябристів у 1906 р. активно працював князь О.Д.Голіцин. «Свій» князь був навіть у есерів — П.Кропоткін. Замовчування, до якого вдається В.Кожинів, дуже нагадує прийоми істориків радянських, коли повністю ігнорувався факт підтримки кадетів, есерів, меншовиків, інших політичних сил робітниками.

Використання В.Кожинівим терміну «загальнонародна» стосовно характеристики соціальної бази чорносотенства виглядає, м'яко кажучи, невіглаством. Автор старанно робить вигляд, що не помічає ключового висновку В.Сироткіна (натякає своєму читачеві, що ніхто, крім В.Кожинова, не пише на цю тему) про невиразність соціальної бази цієї партії¹.

Крім того, В.Кожинів мовчить про те, що майже половина членів чорносотенних партій знаходились в Правобережних губерніях України, в зоні єврейської смуги осілости, тобто, зовсім не на

Путилівському заводі, не там, де треба було захищати Росію і російські цінності! Але не думайте, що мовчанкою В.Кожинов намагається не зачепити самолюбство місцевих жителів-українців. Ні. Для нього це абстрактні «окраїнні» жителі, не більше. Мовчить В.Кожинов цілком свідомо тому, що визнавши цей факт, треба було б давати пояснення. А одне з них абсолютно не бажане В.Кожинову: українське місто та село на початку ХХ ст. перебували під цілковитим контролем російської адміністрації і російського православного священика; влада і близькі до неї чорносотенці причетні до роздування міжнаціональної ворожнечі, про що аргументовано пишуть сучасні українські історики².

Твердження В.Кожинова про винятковий інтелектуальний потенціал чорносотенних лідерів, про нібито заперечення (ігнорування) істориками-лібералами цього факту (форми думки?) (с.71) є дивним. По-перше, він ломиться у відчинені двері. Нелюбий ним С.А.Степанов у розділі підручника для російських вузів, не кажучи про монографію, віддає належне здібностям лідерів чорносотенців О.І.Дубровіну, О.І.Соболевському, Антонію Волинському.³ По-друге, інтелектуальні здобутки названих В.Кожиним інших лідерів правих виглядають сумнівними. Взяти хоча б професора А.Вязігіна, голову фракції правих у III Державній Думі — «видатного історика католицизму» (с.69) — за визначенням В.Кожинова. Навіть сучасники, в тому числі з чорносотенного табору, визнавали, що праці А.Вязігіна мають здебільшого компліятивний характер, складаються з оглядів західної літератури з даного питання⁴. Показово, що лібералу Ю.Афанасьєву сам В.Кожинов в одній з своїх ранніх книжок відмовляє у праві називатися істориком саме тому, що той займався аналізом літератури французької історичної школи Анналів, а не самостійними історичними дослідженнями⁵.

Затемнення питань про взаємозв'язок російської влади з чорносотенними організаціями, чисельність, соціальну базу правих знадобилось В.Кожинову для того, щоб підвести читача до іншої теми — єврейських погромів. Після з'ясування сутності чорносотенства В.Кожинов стверджує: чорносотенці — «єдина суспільна сила, що справді намагалась... зупинити хід Революції»; діяли вони виключно цивілізованими методами і непричетні до погромів, терористичних акцій тощо. Погроми взагалі мали місце до виникнення чорносотенних організацій: у 1880-х рр., 1903 р. (Кишинів), жовтні 1905 р. Їх причини полягали у суто економічній площині: конкуренції між росіянами та євреями в сфері

торгівлі. В.Кожинів резюмує: «економічний конфлікт не можна було розв'язати на економічному ґрунті. І справді: євреї на початку ХХ ст. становили 4 з гаком проценти населення Російської імперії, але якщо вести мову про людей, зайнятих торгівлею, то згідно з переписом 1897 року в містах імперії їх нараховувалось 618926, і 450427 з них були євреї (ЄЕ, т.13, с.649), тобто торговців всіх інших національностей було 168 499 осіб — майже втричі (точно — в 2,7) менше! За таких умов власне економічне змагання, *природно, було неможливе* (вид. нами-Д.Ч.); конкурентам євреїв не вистачало для змагання на рівних більше 280 000 торгових людей...» (с.96-97). Трохи нижче В.Кожинів ще раз розтлумачує: «Мова йде лише про усвідомлення ваги, навіть — що вже було відмічено — нерозв'язності конфлікту» (с.97). Таким чином в уявленні читача закладається думка, що скрізь по Російській імперії єврейські торговці захопили чисельну перевагу в «своїй» сфері економіки, витиснули з неї бідного росіянина і лише лицарі-чорносотенці ставали цьому наваді. Але загальні цифри річ дуже загальна. Чисельну перевагу в три рази торговці єврейського походження мали завдяки концентрації в Наддніпрянських губерніях України, про що В.Кожинів мовчить, хоча далі чітко вказує на регіон погромницької діяльності у 1905 р. — «порівняно невеликій території, прилеглій до Києва і Одеси» (с. 110-111). Вишуканість фальсифікації історії полягає в тому, що, по-перше, В.Кожинів переводить стрілку провини за погроми з росіян на інші народи, на внесок переважно окраїнної людності, приміром, «бессарабців», «малоросів» (тобто не великоросів, не справжніх «русских») у експеси (с.93, 96); по друге, знаходить дрібничку, замовчувану іншими: «провокативні дії єврейської самооборони», що спричинили погроми (с.109-110); по-третє, стверджує, що погромники самі і постраждали.

Вважаємо, В.Кожинів дуже не поважає «свій народ», до якого відніс і українців. Він не бажає знати історію України та українців (хоча читає книжки українською мовою і посилається на деякі з них), які дали відповідь на дразливе для В.Кожинова питання щодо можливості цивілізованої економічної конкуренції з переважаючими економічними силами інших народів. Двічі протягом ХХ ст. українці на Західних землях спромоглися розгорнути і розвинути систему власних економічних інституцій: кооперативів, банків, торгових закладів. Звісно, вони розвивались дуже повільно, додали великі перешкоди, але в умовах відносно демократичного за нормами того часу суспільства Австро-Угорщини, Польщі, необхідності у погромництві не виникало⁶.

Не поважає він і великоросів — купців, підприємців, торговців — які показали зразкове уміння долати будь-які економічні труднощі, створили і розвинули, в тому числі в містах України, фірми, що стали окрасою російського бізнесу. Але це тема окремої великої розмови, не будемо торкатись її докладно.

З неймовірною легкістю (глава 6, приблизно 10% тексту) розправився В.Кожинов з такими проблемами, як причини революції 1917 р., мета, характер дій, причини поразки білих у 1918-1920 рр. Після наведення кількох цитат висновок-вирок виглядає справді переконливим: «І важко заперечувати те, що жорстоке насильство заради парламентської держави західного типу [мета білих — Д.Ч.] було анітрохи не більш прийнятно для «самовільного» російського народу, ніж таке ж саме насильство заради комунізму» [мета більшовиків — Д.Ч.] (с.171). Більшовицький режим уміло використав патріотичні, антизахідні настрої населення і закономірно здобув перемогу.

Що ж то за цитати (очевидно, на думку В.Кожина, це незаперечні факти) покладені в підмурівок його вироку? В основному — з щоденника барона, генерала А.Будберга, одного з учасників білого руху в Сибіру. Приміром, В.Кожинов цитує запис від 18 травня 1919 р.: «Повстання і місцева анархія розповзаються по всьому Сибіру...головними районами повстань є поселення столипінських аграрників... каральні загони, що посилаються спорадично... спалюють села, вішають і, де можливо, бешкетують» (с.172). Для посилення враження на читача (обіцяна сукупність фактів дається взнаки) В.Кожинов наполягає: «А.П.Будберг пізніше, 26 серпня 1919 року, пише в своєму щоденнику ще більш визначено: «...головними заводіями всіх повстань є переважно столипінські аграрники» (с.308, виділено мною — В.К.)» (с.172).

А тепер порівняємо виклад В.Кожина з повним текстом оригіналу. Ось запис барона А.Будберга від 18.05.1919 р.: «Повстання і місцева анархія розповзаються по всьому Сибіру; кажуть, що головними районами повстань є поселення столипінських аграрників, що не пристосувались до сибірського життя, і охочих на те, щоб поживитись за рахунок заможних старожилів. Погано це все скінчиться; Ставка уперто все тягне на фронт і не бажає розуміти великої важливості утворення в тилу міцних та надійних гарнізонів; каральні загони, що висилаються спорадично, тільки бунтують населення, тому що не розрізняють правих від винних, спалюють села, вішають і, де можливо, бешкетують».

Вважаємо за необхідне навести в неурізаному вигляді другий запис А.Будберга: «Пепеляев склав собі дуже добрий, але надто запізнений план об'їзду найважливіших областей Сибіру з метою на місці, шляхом безпосереднього спілкування з населенням, з'ясувати причини незадоволення та повстань і заходи, необхідні для замирення краю; за його даними головними заводіями всіх повстань є новосели, переважно столипінські аграрники, які погано облаштувались у Сибіру і мріють про те, яким би чином пограбувати заможне старожиле населення Сибіру, статок якого розпалює їх більшовицькі апетити»⁷.

Як бачимо, в цитатах, поданих В.Кожиним, знову випущені деякі «дрібнички». А.Будберг в щоденникових записах, по-перше, вживає слова «кажуть», «за даними» шойно призначеного Пепеляева, визнаючи тим самим: у Колчаківському штабі не знають справжніх причин повстань і мають намір лише з'ясувати їх. По-друге, барон пише про заворушення серед тих «столипінських аграрників», що не пристосувались до місцевих умов життя, новоселів-переселенців останніх років. По-третє, свій «гнів» «аграрники» спрямовують не стільки проти білих, скільки проти «заможних старожилів». Як бачимо, випущені В.Кожиним фрагменти тексту суттєво змінюють ракурс висвітлення подій. А джерело — щоденник А.Будберга — доступне, і В.Кожинов вдається до фальсифікації свідомо, щоб вийти на глобальні узагальнення ситуації по всій Росії. В інших місцях книги він навпаки, ретельно, до останньої коми, звіряє різні варіанти книжок, приміром Л.Разгона (с.372-373).

Виходить, В.Кожинову достатньо двох урізаних цитат для глобальних узагальнень, з'ясування не лише причин селянських повстань по всій колишній Російській імперії, а і взагалі причин перемог/поразок тих чи інших політичних сил.

В.Кожинов повністю відступає від методології М.М.Бахтіна, яка передбачає діалог «гуманітарія — дослідника» з «досліджуваним» (крізь призму тексту) автором; у процесі діалогу гуманітарій повинен дослідити текст, слово, мову свого «підопічного» в повному обсязі, а вже далі від частковостей, деталей переходити до осягнення глибини ідей автора. Але як можна осягнути глибину ідей без повного прочитання всього тексту даного автора?

Далі починається взагалі нісенітниця. Публіцист робить спробу виправдати П.А.Столипіна, довести непричетність прем'єра до поведінки негідників-аграрників, названих його ім'ям. Столипін, пише

В.Кожинів, хотів облаштувати селян на державних землях і зберегти общину, але чиновниками реформи були «спотворені вже за його життя і особливо після його вбивства» (с.175). Дрібничка полягає у тому, що в Сибіру селян-переселенців облаштовували саме на державних землях! Інших там просто не було! По це написано навіть у підручнику «История России. XX век», на який іноді посилається (і схвально) В.Кожинів. Отже, він читав, навчався, але читав, як з'ясується, вибірково, опановуючи не всю «невичерпність фактів».

Третина книги присвячена проблемі, яку В.Кожинів формулює як «загадка 1937 року». Надзавдання автора — спростувати концепції істориків-«туземців». Щоправда, список останніх складається... з двох прізвищ — Антона Антонова-Овсієнка та Дмитра Волкогонова, яким іноді «підспівує» одружений з росіячкою (мабуть, таким чином перетворився на «туземця») Роберт Такер (с.395). Проти таких «трьох богатирів» В.Кожиніву зовсім не страшно битися (і в цьому ми з ним цілком солідарні). Мабуть, тому ця частина книги виглядає, на наш погляд, найбільш ґрунтовною і солідною. Але не менш вразливою для критики.

В.Кожинів одразу проголошує, що не можна особистими якостями Сталіна пояснювати терор 1937 р.: «навіть чи є серйозні підстави вбачати в Сталіні якесь унікальне осереддя злості та мстивості», робити з нього якесь «тараканіще» з казки К.Чуковського і т. ін. (с.289, 291-292). Але у 1999 р. не залишилось серйозних істориків, які б саме так трактували репресії 1930-х рр. До речі, навіть у добу перебудови, головною версією «туземців» залишалась зовсім інша: після 1917 р. в країні була створена система терору, яка методично, без зайвого контролю вусатого вождя нищила людей.

Ось так, утворивши вітряк, патріотичний публіцист починає з ним битися і, звісно, розтрощує його.

Ламаючи обмеженість погляду «туземців» на події 1937 р., В.Кожинів встановлює «нові» хронологічні рамки початку терору — 1934 р.: «Те, що відбувалось у 1937 році, було свого роду завершенням величезного і багатогранного руху *самої історії* країни, що розпочався приблизно в 1934 році, після періоду колективізації. За короткий термін країна дуже різко, можна навіть сказати, напрочуд різко *змінилась*, хоча тим, хто знає історію Росії у XX столітті, немає підстав особливо дивуватися швидкості колосальних змін» (с.293).

Далі розгортається аргументація, оперта на цитати з Л.Троцького,

Г.Федотова, М.Пришвіна, Б.Ніколаєвського, Е.Багрицького та інших відомих політиків, літераторів доби. За Кожиним, саме в січні 1934 р. на XVII з'їзді ВКП(б) Сталін зрозумів, що нацистська Німеччина має на меті «знищення Росії як геополітичної сили» (с.303-304). Згуртувати Радянський Союз/Росію напередодні війни могла тільки російська національна ідея, відродження якої було неприйнятно для старої революційної більшовицької гвардії. Тому вона була приречена зійти зі сцени. В.Кожин докладно розповідає про відродження російської історичної школи, армійських традицій, культури, схвальне сприйняття всього цього самими (не жартуй!) О.Мандельштамом та М.Пришвіним, тобто людьми, з ім'ям яких уособлюють поняття «совість народу». Таким чином, репресії 1937 р. (іноді В.Кожин пише 1936-1938 рр., іноді — 1934-1937 рр.) (с.397) є водночас і акт «контрреволюції», що здійснюється «революційними» методами, і драмою «самознищення» більшовицької верхівки (с.298-299, 323). Репресії в цей час поступово «затухали» (с.299,317, 387, 397). Але жорстокість їх була обумовлена «атмосферою», «кліматом», що встановився після 1917-1920 рр.(с.328), досвідом, набутим населенням і лідерами в більш жакливі роки — революції, громадянської війни, колективізації 1929-1930 рр.(ні, ні, ніякої системи терору в країні не було!).

І справді, коли читаєш фрагмент віршу Е.Багрицького, написано-го в кінці 1920-х рр.і цитованого В.Кожиним: «Но если он скажет: «Солги», — солги. Но если он скажет: «Убей», — убей» (с.318) — не лише мороз дере по шкірі. Сповна розумієш невідворотність, обумовленість масових репресій самою психологією людей кінця 1920-1930-х років. Тільки от хотілось би почути думку автора, яка частка населення Росії, України була готовою так просто брехати та вбивати? Але він мовчить. Хто несе відповідальність за те, що політична культура цих людей залишилась на рівні первісного суспільства? Хіба не правлячий режим? Відповідь В.Кожиним частково дана — оті самі знищені в 1937 р. більшовики. Отже, Сталін ні при чому.

В.Кожин постійно нагнітає думку, що причетною до репресій була «нездоланна сила *інерції*. Вкрай різке зрушення, що розпочалось на рубежі 1920-1930-х років, втягнуло в себе долі *мільйонів* людей, а його наслідки не можна було усунути скільки-небудь швидко. Більш того: якби миттева «зупинка» і була можливою, вона, вірогідно, призвела б до нових ще більш важких результатів» (с.359). Він не згадує прислів'я «лес рубят, щепки летят», але часто зі сторінок книги саме цей підхід

до подій 1930-х років виглядає переважаючим. До того ж, заспокоює автор, все відбувалось «як у людей», нічим не жахливіше і гірше, ніж під час англійської та французької революцій (с.299, 319, 355, 359).

Так, справді, гучні відкриті політичні процеси в Москві в 1936-1938 рр. відіграли знакову роль в історії ХХ ст. Але визнання цього зовсім не означає, що саме вони були чимось винятковим. Якби В.Кожинов справді бажав встановити істину, він звернувся б до подій на всій неосяжній території «до самих до окраїн», а не тільки в столиці СРСР. І тоді він довідався б, що репресії ніколи і ніде не припинялись. Машина терору працювала безупинно протягом 1920-х — початку 1930-х років. Всього цього автор не бачає помічати. В.Кожинов кілька разів побіжно згадує справу Промпартії, терор проти селян на Київщині та Криворіжчині у 1929-1930 рр.(с.313-314, 385, 349,360). Все! Наче і не було відкритого процесу над Спілкою Визволення України в Харкові в 1930 р., в ході якого опрацьовувались *ВСІ* режисерські ходи московських процесів. Наче і не було голодомору 1932-1933 рр. А була лише «загадка 1937 р.». І справді, що таке український голодомор 1932-1933 рр. порівняно з розбудовою імперської Росії! Дрібничка, яку не варто згадати бодай словом. А може, це все ж таки засіб побудови Великої Росії, в яку саме не вписувались українські селяни?

Метод цитат та посилань, опрацьований В.Кожиновим в перших главах, панує і в Х главі. Обмежимось одним прикладом. Приміром, у свідки на свою користь він закликає сучасного російського історика М.М.Горінова, який нібито довів «трансформацію «старого більшовизму» у щось інше» протягом другої половини 1930-х років майже за В.Кожиновим (с.405). Але В.Кожинов, цитуючи та переказуючи текст М.М.Горінова, випускає ще одну дрібничку — цитату з праці югославського дослідника Н.Поповича, яку М.М.Горінов подає у написаному ним розділі підручника. Ця цитата повністю побиває концепцію В.Кожинова і спроби опертися на М.М.Горінова. Ось вона: від 1936 р. «в пропагандистській роботі посилюються мотиви *радянського патріотизму* [вид. нами — Д.Ч.], причому виховання останнього включало в себе всі види національного, місцевого патріотизму»⁸. Ми не будемо торкатись концепції М.М.Горінова — Н.Поповича, це не входить у завдання даної статті. Ми лише констатуємо ті прийоми та методи аргументації, якими користується В.Кожинов.

Отже, при уважному читанні, книга В.Кожинова — це нашвидкуч збита, добре з поліграфічної точки зору видана збірка цитат,

фактів, методологічних зауваг, які не є ні новими, ні оригінальними. Написана живою мовою, вона здатна привернути увагу читача. Але, на наш погляд, вона лише заплутує тих поціновувачів історії — аматорів, для яких справжня наукова книжка сьогодні недоступна як за ціною, так і за тиражем. Випускаючи згадки про деякі «дрібниці», В.Кожинів фактично фальсифікує історію, створює спотворений образ ХХ ст., не наближаючи, а віддаляючи рядового читача від історичної правди.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Сироткин В. Так кто же раскручивает «кровавую карусель»?... // Резник С. Кровавая карусель.—М.,1991.—С.221.
2. Волковинський В.М. Організації великоросійських шовіністів в Україні на початку ХХ ст.// Укр. іст. журнал.—1999.—№3.—С.63—74.
3. История политических партий России.—М.,1994.—с.66-67.
4. Чорний Д.М. Харків початку ХХ століття: історія міста, долі людей.—Х.,1995.—С.79.
5. Кожинів В. Судьба России. Вчера, сегодня,завтра.—М.,1990.—С.171.
6. Витанович І. Українська кооперація на західних землях // Енциклопедія Українознавства: Загальна частина.— К.,1995.—Т.3.—С.1118-1122; Грицак Я. Нарис історії України.—К.,1996.—С.193-194.
7. Архив русской революции.—М.,1992.—Т.14.—С.255; Т.15.—М.,1993.—с.287.
- 8.История России.ХХ век.—М.,1997.—С.393.